

OLIPA KERRAN POHJOLA

TARINA KATOAVISTA
LAJEISTA JA TOIVOSTA

MARI
PIHLAJANIEMI

TAMMI

MARI
PIHLAJANIEMI

OLIPA
KERRAN
POHJOLA

TARINA KATOAVISTA
LAJEISTA JA TOIVOSTA

TAMMI
HELSINKI

© MARI PIHLAJANIEMI JA TAMMI 2022

TAMMI ON OSA WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖTÄ

ISBN 978-952-04-4330-6

PAINETTU EU:SSA

Eläintarina?
Ei sitäkään voi kertoa, lapseni.
Ei ole kaunista eläintarinaa.
Ne ovat nyt kaikki surullisia,
eläimillä on niin vaikeat ajat,
ne ovat menettäneet kaiken,
Vapautensa, laitumensa, metsänsä
ja murehtivat sitä.

Eeva Kilpi, *Animalia*

Sisällys

1. Tundralta kellariin	9
I. KUINKA LAJI HÄVITETÄÄN?	19
2. Tunturien vaeltajat	21
3. Alamäen alku	33
4. Katoamisia	48
II. PAKENEVA POHJOLA	67
5. Uudet uhat	69
6. Naalin maailma.....	89
7. Mehtäkana ja muuttuva perustaso	108
III. KUINKA LAJI PELASTETAAN?	133
8. Yhteistyötä.....	135
9. Kuinka kaikille käy?	163
Epilogi: heinäkuu 2022.....	178
Kiitokset.....	179
Viitteet.....	181
Lähteet.....	186

Tundralta kellariin

LAAKKOSEN AIVOT eivät meinanneet millään tajuta, mitä silmät näkivät. Mutta naali se oli. Ihan oikea tunturikettu. Jostain se oli tänne kulkenut, esi-isiensä maille.

Enontekiön tunturissa koko viikko oli ollut sateinen, ja hetkeä aikaisemmin mustat pilvet olivat alkaneeet jälleen kerääntyä taivaalle. Niiden kasauduttua nopeasti synkäksi rintamaksi kulkijat olivat pysähtyneet kaivamaan sadevaatteita repuistaan. He tiesivät kokemuksesta, että tunturissa ei kannata aikailla, myräkkä saattaa alkaa hetkessä. Niin oli käynyt nytkin, pian tummat pilvimassat jo tyhjensivät kylmän sisältönsä heidän niskaansa.

Oli ollut viisainta jäädä tauolle odottelemaan kelin paranemista. He olivat painautuneet suurten kivien kylkeen sadeviittojen alle. Muuta suojaa avoin paljakka ei tarjonnut.

Jonkin ajan kuluttua sade oli alkanut hellittää, ja he olivat ryhtyneet tekemään lähtöä. Hanna Laakkonen oli juuri pakannut sadevaatteet takaisin reppuunsa, kun hän huomasi silmäkulmassaan liikettä.

Hän käänsi katseensa oikealle. Tuijotti epäuskoisena. Siellä oli jotain, jota ei enää pitäisi olla. Jokin aikaa sitten kadonnut.

Naali oli aivan itsensä näköinen, sitä ei voinut sekoittaa mihinkään muuhun eläimeen. Se vaihtoi juuri karvaansa, harmaan turkin seassa pilkotti vielä valkeita tupsuja. Sen pieni naama kurkki muutaman kymmenen metrin päässä rinteessä olevan kiven takaa.

Laakkonen oli retkeillyt noilla tuntureilla ennenkin. Takana oli vaelluksia monilta vuosilta. Ensimmäisestä kerrasta lähtien hän oli ajatellut, että naaleja ei siellä voi nähdä. Niitä ei yksinkertaisesti ole enää jäljellä.

– Tuolla on joku nisäkäs, se näyttää ihan naalilta! Laakkonen henkäisi.

Alkoi valtava hiljainen tohina, kun kaikki koettivat mahdollisimman ääneti kaivaa kiikareita esiin ja saada naalin näkökenttäänsä.

Eläin oli sekin varmaan pitänyt sadetta jossain kivenkolossa. Ehkä se oli katsellut heitä jo kauan, todennäköisesti paljon kauemmin kuin he sitä. Se oli selvästi utelias. Tummat silmät seurasivat ihmisiä tarkkaavaisina. Kerran se jopa kipitti muutaman metrin heitä kohti, mutta pui-kahti sitten suojaan kiven taakse ja tyytyi kurkistelemaan sieltä varovasti.

Vaikka naali oli kiinnostunut, se piti visusti riittävän etäisyyden itsensä ja ihmisten välillä ja olisi varmasti luikkinut karkuun, jos sitä olisi yrittänyt lähestyä. Kuukaan ei tietenkään yrittänyt, eivät he halunneet säikäyttää uhanalaista pikkukettua.

Hetki oli samaan aikaan riemukas ja hyvin epätodel-

linen. Tapahtumasta on jo useampi vuosi, mutta kohtaaminen on pysynyt kirkkaana Laakkosen mielessä.

Havainto oli harvinainen.

Naali on Suomessa äärimmäisen uhanalainen. Se uhanalaistui Fennoskandiassa jo kauan sitten ja lopulta katosi Suomen pesimälajistosta 1990-luvulla. Nykyisin tunturiketun tapaaminen on Suomessa hyvin epätodennäköistä, satunnaisia kuljeskelevia yksilöitä liikkuu vain harvakseltaan kaikkein pohjoisimmilla tunturialueilla.

Toista oli ennen. Oli aika, jolloin tunturien valkoinen kettu oli yleinen. Niin yleinen, että sellaisia saattoi nähdä jopa maamme etelärannikolla asti.

LAAKKONEN ON AMMATILTAAN biologi ja työskentelee kokoelmapäällikkönä Luonnontieteellisessä keskusmuseossa Helsingissä. Hän on lupautunut oppaaksi aikamatkalle 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun, suurten naalivaellusten aikaan.

Koska naali on maassamme hyvin uhanalainen, kaikki havainnot siitä ovat Luonnontieteellisen keskusmuseon ylläpitämässä julkisessa laji.fi-tietokannassa karkeistettuja. Edes ikivanhojen, vuosisatojen takaisten havaintojen paikat eivät näy tarkkoina. Järjestelmässä avautuva kartta näyttää naalin kohdalla vain ruutuja kertomassa suurpiirteisesti siitä, minkä kuntien alueilla laji on joskus nähty.

Ruutuja on jopa Inkoon ja Tammisaaren seuduilla ja Porvoossa. Arktinen, pohjoisen tunturipaljakan laji on 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa kulkeutunut jostain syystä välillä aivan etelään asti. Jotkut näistä vaeltajista

ovat päätyneet lopulta näytteiksi Luonnontieteelliseen museoon.

Me aiomme Laakkosen kanssa suunnata museon uumeniin, tarkempien tietojen lähteille. Keitä nämä etelään vaeltaneet naalit olivat?

Museo on maanantaisin kiinni. Hirvipatsaan vartioima jyrävä etuovi on lukossa. Laakkonen kuljettaa minut sisäpihan puolelta sivuovesta museon kellariin. Varsinaisissa näyttelyissä on vain pieni osa kokoelmista, valtaosa arvokkaasta ja laajasta aineistosta on täällä, sisäpihan alle louhitussa varastotilassa.

Käytävä on hiljainen. Molemmilla puolilla on rivi ovia, jotka vievät kokoelmahuoneisiin. Huoneet ovat tupaten täynnä nisäkkäiden nahkoja, pötköiksi täytettyjä linnunnahkoja, kokonaisia täytettyjä eläimiä, kaloja purkeissa, hyönteisiä lasilaatikoissa, hyönteisiä pahvirasioissa. Luita.

Luonnontieteellisen keskusmuseon kokoelmissa on yhteensä yli 13 miljoonaa näytettä. Vuosisatojen aikana kerätyssä joukossa on eläimiä, kasveja, sieniä, kiviä ja fossiileita.

Kalahuone on kuin kauhuelokuvasta. Vanhoissa paksuissa lasipurkeissa lilluu kellastuneisiin liemiin säilötynä kaikenlaista. Isoja yksittäisiä mulkosilmäisiä kaloja, kokonaisia parvia pikkukaloja. Ilmassa tuoksahtavat kemikaalit, tunnistan joukosta lievän formaliinin löyhähähdyn. Osa sammakoista on ehditty restauroida ja vaihtaa uusiin purkkeihin, niissä liemi on kirkas ja etiketit uusia ja selkeitä.

Laakkonen avaa oven täytettyjen eläinten huoneeseen. Hyllyiltä meitä katsoo lasisin silmin mitä eri-

koisimpia otuksia. On kotimaisia tuttuja nisäkkäitä ja lintuja, ja on tutkimusmatkailijoiden kaukaa maailman toisilta laidoilta ammoisina aikoina tuomia eksoottisia lajeja.

Eläimet ovat suurissa arkistohyllyköissä, jotka ovat kiskoilla kiinni lattiassa. Hyllyjen päissä on kammet, joita pyörittämällä hyllyköt liikkuvat. Laakkonen rullaa auki hyllyn, josta löytyy erilaisia kettuja. Pujahdamme raosta kaappien väliin. Kurkistan alahyllylle ja hätkähdän. Täytettyjen kettujen takaa, hyllyn toiselta puolen, minua tuijottaa piikkisika.

Kettuhyllyn alkupäässä on rivi tavallisia punakettuja, mutta perältä löydämme naaleja. Mukana on kolme muinaista etelään vaeltajaa. Lyhytturkkinen, vaaleanharmaa eläin on täytetty seisoma-asentoon. Se katsoo eteensä, terävä kuono hieman yläviistoon osoittaen. Puisessa jalustassa on merkintä 1877 ja paikka, Porvoo. Viereisellä hyllyllä oleva yksilö on Espoosta, se on päivyetty itsenäisyyspäivälle 1877. Hyllyn kolmas naali on peräisin Kirkkonummelta, samalta vuodelta 1877 kuin muutkin. Jostain syystä täyttäjä on aikoinaan laittanut sen irvistämään hurjasti. Pienet hampaat paljastettuina ja kuononpäällys huolestuneilla rutuilla se näyttää kuitenkin lähinnä pelokkaalta.

Naalit eivät ole täällä ainoita viileiden seutujen lähettiläitä. Huomaan huoneen toisella puolella lintuhyllyjen kätköissä nököttävän tiiviisti varastoituja riekkoja ja kuukkeleita. Nämä nykyisin pohjoisiksi mielletyt linnut ovat aikoinaan eläneet koko maassa, aivan etelärannikkoa myöten. Joku riekoista on täytetty siivet auki,

ikuisesti lentoon jämähtäneenä. Toinen kököttää siivet supussa. Päälle on laskeutunut hienoinen pölykerros.

Kaksi kuukkeliä istuu yhteisessä asetelmassa viereisillä oksilla. Lasiset silmät ovat samentuneet, eivätkä höyhenpuvun värit ole enää yhtä kirkkaat kuin luonnossa, mutta näyte on muuten hyväkuntoinen. Parivaljakko on pyydystetty Kouvolan Valkealasta syksyllä 1936.

Viereisessä huoneessa on lintujen nahkoja. Veto-laatikoissa lepää kylki kyljessä mahat pystyssä riekkoja. Kääntelemme valkeita talvipukuisia ja ruskeita kesäpukuisia lintuja, ja luemme tuuhean karvan peittämiin jalkoihin kiinnitettyjä lappuja. Laakkonen kertoo, että kokoelmassa on yksilöitä muun muassa Sipoosta ja Espoosta. Moni näyte on peräisin Helsingin Kauppatorilta. Kuulemma von Wrightin veljeksillä oli tapana pistäytyä aamuisin torilla hakemassa materiaalia täytettäväksi ja malliksi maalauksiin. Ilmeisesti riekko on ollut 1800-luvun Kauppatorilla aivan tavallinen myyntiartikkeli.

SEURAAVA HUONE ON HÄMÄRÄ. Yksi kaapeista on jäänyt auki, raosta pilkistää tummaa turkkia. Täällä ovat nisäkkäiden nahat. Naalien nahkoja roikkuu tangoissa kaksi riviä, ne on järjestetty värin mukaan. Vasemmassa laidassa ovat talvikarvaiset ja oikeassa tummemmat kesäkarvaiset.

Me etsimme täältä tiettyjä yksilöitä, kolmea naalia, jotka kulkivat viimeiseksi jääneen suuren vaelluksen aikana etelään.

Tavaan koristeellisia käsialoja nahkoihin kiinnitetyistä kellastuneista lapuista ja koetan arvailla, mitä nyt jo haptuneisiin papereihin on joskus kymmeniä tai satoja

vuosia sitten kirjoitettu. Laakkonen on tottunut lueskelemaan pikkuruksia haalistuneita kirjaimia ja päättelee nopeasti, mitä ruotsin- tai latinankielisen sanan lyhennettä, nimeä tai numeroa mikäkin koukero tarkoittaa.

Ensimmäiseksi, aivan oikeasta laidasta, löydämme Inkooseen päätyneen eläimen. Se on hämmästyttävän tumma. Turkki on edelleen tuuhea ja kiiltävä, vaikka nahka on roikkunut täällä yli sata vuotta. Eläin on ollut sävyltään lähes suklaanruskea, eikä mukana ole lainkaan vaaleaa. Lapun tietojen mukaan naali on ostettu museolle 1. tai 2.9.1908. Se on peräisin Mustion entisen aseman läheltä.

Seuraavaksi huomaamme Inkoon Bågaskärissä ammutun yksilön. Se on ollut juuri vaihtamassa talvikarvaa kesäturkkiin. Tummemman karvan seassa törröttävät valkeat pidemmät hapsut ja tupsut saavat turkin näyttämään vähän kulahtaneelta. Nahasta roikkuu kortti, johon on painettu nimi: Solhems Blomsterhandel, Helsingfors. Ehkä kukkakaupan kortti on ollut sopivasti käsillä silloin, kun naali on tänne alun perin säilötty. Kortin tyhjälle puolelle on siististi pienellä käsialalla kirjattu tarkat tiedot: Naalin on ampunut Inkoon ulko-saaristossa tohtori J. Sederholm kesäkuun ensimmäisinä päivinä vuonna 1908.

Aivan vasemmasta laidasta, puhtaan valkoisten turkkien joukosta löydämme Pohjan Sällvikin kartanon mailla ammutun naalin. Se on ollut täydessä talvikarvassa, vaikka on ollut jo toukokuu. Kun nostan turkin alas tangolta, ympärille tulvahtaa sakea vaalea pölypilvi. Se on perunajauhoa, jonka seassa lienee myös rippunen

arsenikkia. Konservaattorit kuivattivat menneinä aikoina vaaleita turkkeja usein perunajauhon ja talkin avulla ja lisäsivät arsenikkia joukkoon tuholaisten torjumiseksi. Karva on paksua ja tiheää, eläin on ollut hienossa kunnossa. Pienissä kasvoissa on silmien kohdalla nahassa jäljellä vain tyhjät aukot. Nenä on kuin nappi. Näin läheltä katsottuna se on ällistyttävän pieni, muistuttaa lähinnä perhoskoiran tai chihuahuan kirsua. Tuuhean turkin peittämissä tassuissa on pitkät kynnet. Lappuun on ahdettu teksti: Fjällräv. fr. Pojo Sällvik. Stranden af Pojo viken. Toiselle puolelle on kirjoitettu: omkring 28 V 1908. af J. v. Julin. Skj. af Axel Tenggren.

Kääntelen hämmästyneenä pikkuruisia lappuja ja luen eläinten löytöpaikkoja. Näitä on paljon enemmän kuin ajattelin. Kauan sitten kirjoitetuista teksteistä nousee esiin aika, jolloin riekot ja kuukkelit elivät vielä aivan tavallisina Etelä-Suomessa ja naalit vaelsivat tänne säännöllisesti pohjoisesta.

On vaikea kuvitella, että Helsingin ympäristön soilla pesisi riekkoja ja metsissä kuukkeleita. Puhumattakaan siitä, että saaristossa aina muutamien kymmenien vuosien välein tulisi vastaan naaleja. Ja silti, vielä vähän yli sata vuotta sitten niin oli.

Millainen maailma oli silloin, ja mitä myöhemmin tapahtui? Miksi naali katosi, ja mikä sai riekot ja kuukkelit vetäytymään etelän soilta ja metsistä yhä kauemmas pohjoiseen? Löytääkseni vastauksen minun on kaivauduttava syvemmälle arkistojen uumeniin.

1900-luvun alun jälkeen naalit eivät enää kulkeneet etelään kuten ennen, arkistotiedot kertovat vain yksittäi-

sistä, satunnaisista harhailijoista. Suurten vaellusten aika oli ohi. Tunturiketut kävivät Fennoskandiassa niin harvinaisiksi, että niitä ei enää riittänyt kulkijoiksi. Lopulta viimeisetkin Pohjois-Suomessa pesivät naalit katosivat.

Tyhjillä tuntureilla on kuitenkin viime vuosina herännyt uusi toivo.

KERTOMUS LUONTOKADOSTA, VIRHEISTÄ – JA TOIVOSTA

Miksi naali katosi Suomesta, ja onnistuuko se palaamaan? Kuudes sukupoltoaalto niittää satoa kaikkialla, ja pohjoisten lajien kohdalla ilmastonmuutos viimeistelee työn. Naalin tarina on monen lajin tarina.

Tietokirja katsoo luontokatoa ja ilmastonmuutosta ruohonjuuritasolta. Sieltä, missä naalien, vesikkojen, riekköjen ja ihmisten polut kohtaavat. Selviytyvätkö lajit ihmisen muuttamassa maailmassa?

Toisin kuin monella muulla, Pohjolan naalilla on vielä mahdollisuus. Tyhjillä tuntureilla on viime vuosina herännyt toivo. Kadonneeksi tuomitun palauttaminen on äärimmäisen vaikeaa. Mutta se on mahdollista.

www.tammi.fi

50.11

ISBN 978-952-04-4330-6